

ЧГ III 79
1956

621.

POLJA

МЕСЕЧНИК ЗА КУЛТУРУ И УМЕТНОСТ

GODINA I BROJ /
JANUAR
1956
NOVI SAD
Cena 20 dinara

JEDNA UMETNOST ZOVE U POMOĆ

Branko V. Radičević je na ledjima doneo u Beograd nekoliko primitivnih seoskih spomenika koje je pronašao po zapuštenim seoskim grobljima. Pokazao ih je beogradskim umetnicima. Pisao je o njima u „Knji-

ževnim novinama“ i „Dugi“. Čak je i švajcarski časopis „Grafis“, koji se štampa na nekoliko jezika objavio materijal koji je on prikupio. Etnografski muzej u Beogradu takođe se zainteresovao za spomenike. Orga-

nizovao je izložbu seljačke plastike koja će biti otvorena godinu dana. Zamolili smo B. V. Radičevića da nam napiše članak o seoskim spomenicima i on nam je postao ovaj napis. (Strana deveta)

PESNIČKI JEZIK

DR. MILIVOJ PAVLOVIĆ

Osim svoje izražajne vrednosti i komunikativne socijalne uloge sporazumevanja, jezik ima i nešto drugo: vrednost umetničkog sredstva izražaja i vrednost same umetničke manifestacije. Govorna fonaciona sredstva slu-

že i izražaju emocionalnih i afektnih stanja ne samo u običnom svakodnevnom životu nego i u vokalnoj muzici i u recitovanju, pored toga što jezičke mogućnosti čine osnovu umetničkih književnih dela i estetskog slikanja i uobličavanja.

Na estetiku jezika obraćalo se dosta pažnje u svetskoj nauci poslednjih decenija. Delo Benedeta Kroće *Estetica come scienza dell'espressione* e

linquistica generale imalo je da odredi filozofski odnos lingvistike prema estetici. Kroćeovo učenje, na simplifikovan način i generalisano, prikazuje jezik kao emanaciju umetničkog stvaranja: filozofija jezika i filozofija umetnosti se identificuju — »Na izvesnoj visini naučne obrade moraće lingvistika, ukoliko je filozofija, da se izgubi u estetici i ona se uistini u (Nastavak na drugoj strani)

Pesnički jezik

(Nastavak sa prve strane)

njoj gubi bez traga. Takvo gledište podvrgao sam kritici u jednoj prilici, ističući da, u razvojnog evoluiranju nauke o jeziku, savremena opšta lingvistička problematika ne treba da se meša sa filozofijom jezika a ni filozofija jezika sa estetikom. »Jezik je i po svome postanku delimicu, a po svome razvitku i po svojoj ulozi u najvećoj meri, — istovremeno, — individualna i socijalna potreba, te ne može biti apsolutnog identiteta između jezika i umetnosti, koje su postojale pod impulsom emocija i afekata, ljubavi, divljenja, straha, mržnje, i koje su se emancipovale od opštih svesnih proživljavanja, od opažaja i grupa i nizova opažaja, obojenih emocionalno u većoj ili manjoj meri« (XX vek, I 1938, s. 22).

Kroče ne govori samo o književnom jeziku, o jeziku kao umetničkom izražaju, i zato njegova teorija nije tačna. Međutim, književnost je sama sobom umetnost, i jezik, kao osnovni njenog realizovanja takođe je nešto što ima umetničku vrednost. Davno, još u klasičkoj starini, metrički zakoni činili su osnov pesničkog izražaja, i postanak raznovrsnih metričkih stopa i tipova stiha ustvari su rezultat težnje ka što adekvatnijem realizovanju samog doživljaja. Ritmika i u novo doba zadržava mnogo pažnje u obradi ritmičkih pojava u vezi sa jezičkim zakonomernostima (cf. Eugène Landry, La Théorie du Rythme et le Rythme du français déclamé, i dr.). U vezi sa govorom, sa fonacijom, umetnička vrednost realizovanja i simbolizovanja dolazi do izrazitog vida tek u pozorišnom jeziku, o čemu je već bilo reči i u Našem jeziku, u tri članka prof. A. Belića (knj. II, c. 65-67, 97-99, 129-132). »Govorni književni jezik, akcenat i sve ostalo što uz to ide (ritam proze i stiha, količina glasa itd.), — kaže on, — moraju biti kod svih pretstavnika pozorišta — savremeni kao što svaki umetnik mora pre svega vladati materijom svoje umetnosti, mora umeti crtati, posmatrati, imati osećanje boja, perspektive, ako je slikar i sl.; tek posle toga dolazi visoka umetnost. Tako i kod pozorišnih umetnika. Vladica glasom i jezikom mora biti osnovica u umetničkoj vestini glumca; drugo je sposobnost uživljavanja u tipove koje pretstavljaju i proživljavanje njihovih unutrašnjih stanja«.

Jezik nije, dakle, samo sredstvo svakodnevnoga govora i sporazumevanja, nego nešto i znatno više od toga, on je sredstvo umetničkog stvaranja, umetničkog ubličavanja u književnosti, on čak sam u sebi i sam sobom ima kvalitete umetnosti. Otud, pored vrlo širokog interesovanja za naš književni jezik i za njegove probleme uopšte, postoji i izrazito interesovanje kod književnika za jezička streljenja, jezičke mogućnosti. Više puta su ta interesovanja polazila od nekazanih, potsvetsnih tendencija Kročevskih shvatanja. Kroče je apsolutno individualist i u svojim pogledima na jezik, pa prema tome često je slično i ponekom književniku izgledalo previše stegje u onome što bi bio jedan relativno standardizovan književni jezik.

Obično se u takvim slučajevima imala u sećanju formalistička i suvoparna srednješkolska nastava narodnog jezika, pa se to uzimalo kao osnovni stav prema »filozomama«, »gramatičarima«, a preko toga uopšte prema nauci o jeziku, mada se prava nauka o jeziku odavna počela oslobođati šematičkih i formalističkih pogleda stare škole. Otuda se ponekad od strane književnika autoritativno zahteva pravo suverenosti u pitanjima jezika, što bi odgovaralo Kročevom mišljenju, po kome ne može biti »normativne« gramatike.

Zanimljivo je jedan članak Stanislava Vinavera koji je objavljen pod naslovom Nove jezičke spirale u našoj književnosti. »Kad razmišljam u našoj književnosti o pesnicima koji su davali putanje jezičnim jatima, — kaže on, — izgleda mi da mogu da spomenem Momčila Nastasijevića i sebe. — Nije, dakle, pitanje da se nameste jeziku jedna osećajna vizija kao da nam je jezik slučajno dat i kao da nismo odgovorni za njega. U pitanju je odgovornost prema jeziku. I kada je reč o pitanjima, o obrtima, onda je u pitanju kako da ih drukčije organizujemo ne samo na osnovu jednog osećaja i doživljaja, nego na osnovu našega ličnog preustrojavanja pravaca i letova. Istorija jezika, istorija izraza — o kojoj nemamo definitivne podatke ali koju našlučujemo — nagomi nas da se bavimo novim prekranjem.« U daljem izlaganju Vinaver nam otvara te unutrašnje težnje, — nešto što nimalo nije novo za nauku, ali pri čemu se pokazuje nova svesna tendencija da se nadje nešto novo: »Ono što je moralno da se kreće, da brodi, da gamiže kroz izvesnu otpornu sredinu, učini nam se kao dotrajalo ili neskladno i mi preobražavamo zategnutu stanje odnosa« (XX vek, s. 34). Vinaver ne uzima u obzir drugu veoma važnu činjenicu, — uticaj sredine na pisca, a time i na pesnički izražaj; ali on oseća da postoji supstrat jezički, materija jezika kako kaže on, i da se susret sa tom činjenicom ne može izbeći. On hoće da tu materiju prizna, da podje od nje, kako bi njome zagospodario, — upravo to priznanje treba da bude cena da bi se tom materijom zagospodarilo, da bi se ona otela od gramatičara. Zaista, pisac uzima stav protiv onih pisaca »koji ne počinju od materije, od jezika, nego teže da materiji nametnu svoje zakone. Njima ne odobrava pisac: »Njima laku noć, i dovidjenja«, kaže on. »Mi spadamo u pesnike koji žele i sa samim gradivom najpre da se saglase, da mu oseće strujanje, da mu naslute bolove, da ga, ako treba, oslobođaju... Oslobođeni jezik nekih stega, vidljivih i nevidljivih, to mu je glavna tendencija. Međutim, prave stegje nisu ni u jeziku ni oko jezika, nego u samom pesniku, u kome jezička materija treba da oživi i da postane tvoračko sredstvo.

Ta misao, sukob pesnika sa materijom, nije nov, i kod Vinavera nije poslednji. Kako Jovan Jovanović Zmaj lepo, diskretno i otmeno kaže ovu misao o neadekvatnosti unutrašnje forme umetničkog doživljaja i izražajnih sredstava:

»Dok su u meni, pesma su divna,

»Kad ih napišem — stihovi samo... Ovo je misao koja se svodi na to da zakonima umetničkog izražavanja ima rukovoditi sam umetnik-pesnik, i da je taj jezik drugo neko »područje«, da je to materija koja se izniče formalističkim zakonima gramatike (treba razumeti strukture jezika), da je to domen pesništva. U Anketi u Letopisu Matice srpske o pitanjima književnog jezika i pravopisa ovo pitanje, logično i sa mnogo razumevanja za pojave, diskutiše Vladan Desnica. I upravo zato ovde će se i osnovni problem pravilno postaviti. Prva njegova konstatacija odnosi se na činjenicu da kod nas postoji briga oko jezika, »bar platonika«, i ljubav ka njemu, »bar verbalna«, na rečima, — pa ipak u svim raspravljanjima i pri svem tom mnogom pisanju, njemu se čini da u jednom određenom pravcu »nismo pokročili jako daleko«. I vrlo dobro se konstatiše činjenica da se jezik, tj. književni jezik, veoma brzo razvija. Tačna su, dakle, zapažanja da se književni jezik za više od sto godina veoma mnogo razvio, i da on predstavlja sredstvo sporazumevanja daleko više prilagođeno potrebama kulture i književnosti nego što bi bilo da je ostao na onom nivou narodnog dijalekta. Kako je formulisan pre stočetrdeset godina. Kada se ovako rekne, ne treba gubiti iz vida da je i vukovski narodski jezik imao izvesnu vrstu književnog oblikovanja i književnog značaja: on je imao i svoju pesničku vrednost, i pesničke lepote, i umetnički značaj u odnosu na narodni govorni jezik, sa onim registrom koji je odgovarao tadašnjem dobu, stepenu narodске kulture, i u tome smislu obuhvatao je u sebi mnoge leksičke elemente spoljašnjih uticaja i mnoge izvanredno lepe figure i trope, opšte motive od književne vrednosti, a teme katkada literarno prvoređene, izrazito ilirske, tipično dramatične.

Pa ipak, takav narodski pesnički jezik ne bi bio dovoljan današnjem estetskom izražaju u umetničkoj književnoj, a naročito pesničkoj potrebi za izražajima mnogo komplikovanih i mnogo suptilnih pokreta i stanja. Naš književni jezik, a posebice jezik pesništva zaista je u brzom i velikom usponu dostigao pesničke jezike sa mnogo dužom razvojnom linijom i mnogo bogatijom književnom tradicijom. Otuda ona dvojnost koju je osetio V. Desnica, i otuda jedan istinski izrazit jezičko-estetski kompleks.

Taj kompleks ne bi bio tako jak, i ne bi se tako izrazito osećao da se sam književni jezik nije razvijao u specifičnim uslovima, sa fokusima koji nisu uvek harmonizirali, i kod kojih je opšta kultura podloga bila nejednakog sastava. Dvojstvo kulturnog izgradjivanja dugo je ometalo, pa i danas još ometa jednoobražnost književnog jezika, a time ni težnja ka punom jezičkom jedinstvu ne može pozitivno uticati na ujednačavanje kulturno, na izgradjivanje jednog višeg stepena zajedničke sprske i hrvatske kulture. — Suprotno tome, pesničke, umetničke potrebe za izražajima

(Nastavak na trećoj strani)

(Nastavak sa druge strane)

žanjem opšte su, opštečovečanske su, i nailaze često na neadekvatnosti u momentu umetničkog stvaranja i emocionalnog transponovanja u reči. Nije samo pitanje dvojnosti refleksa »jata« u književnom jeziku, nego i mnogih drugih nepreciznost, mnogih dubleta, i mnogostrukog previranja zbog toga što se jedan tip književnog jezika oslanja na izvesne delimice i neštokavske dijalekatske pojave, a drugi — na lokalno znatno obojene jekavske varijente, treći — narodne govore uglavnom ekavskog tipa, sa dosta izrazitim unutrašnjim procesima vrlo svežih previranja.

Za sve ovo, izgleda, neki pisci prebacuju odgovornost na »gramatičare«. Oni im, obično, ne spore ulogu koju pisci vrše, možda sa mnogo više teškoća nego što se to može i slutiti. Ne bi bila sasvim nova misao da je jezik za filologe-gramatičare jedno, a za književnike kao umetnike nešto sasvim drugo. Postoji, zaista, neko dvojstvo. Jezik svakodnevni, porodični, narodni dijalekti, pa čak i prosečni književni jezik, kome bi odgovarao termin allgemeine Sprache, zaista ima ulogu neposrednog sredstva opštenja, izražava psihofiziološke pricесе mišljenja. On je ono isto što su narodni običaji, folklor uopšte, sastavni deo svakodnevnog života. To je pak u isto vreme osnova na kojoj se izgrađuje jezičko — umetničko ubličavanje: pesnički jezik stvarno ima vrednost super strukture. U ovome se i nalazi jedno krupno nerazumevanje koje je, u sovjetskoj nauci o jeziku, učinjeno pri kritici Marovog učenja. Jezik uopšte uzev nije »nagradijan« (ovaj prevedeni izraz nemačke reči »Aufbau« nije nimalo u duhu našega jezika); ali se isto tako ne sme sporiti jeziku takva vrednost, — a u toj diskusiji vidi se da Marovi kritičari nisu diferencirano uzimali pojam »jezik«, kao uostalom ni sam Mar. Ustvari jezik nije »superstruktura« u svojoj običnoj, komunikativnoj ulozi, čak i kada je konkretni govor i u znatnoj meri umetnički obojen. Naprotiv, pozorišni, dramski jezik je i sam sobom više nego umetničko sredstvo, — on je i umetnost. Te kvalitete ima i jezik prave lirike, jezik kao sredstvo umetničkog izražaja, sa plastičnim ubličavanjem emocionalnih vrednosti, sa specifičnim značenjima upotrebljenih reči, sa potenciranim govornom simbolikom, slikanjem rečima, uopšte sa adekvatnim izražajem suptilnih pokreta i stanja unutrašnjeg života, — sa paralellizmom asocijativnih odnosa, sa slikanjem pomoći jezičko-muzičkih sredstava, sa njansama jačine u glasu, sa fleksivnošću, tonalitetom i tempom govorne melodije pri prenošenju na liniju izgovorne, fonacione vrednosti (u dramском prikazivanju i u recitovanju).

To sve što sačinjava umetnost jezika i umetničku stranu u jeziku; to sve što sačinjava muziku govora i sadrži muzičke govorne elemente — jeste u suštini neka vrsta kompleksa umetnosti, napr. u recitaciji reproduktivne, u poeziji tvoračke, u glumi — složene. Umetnost oživljena u jeziku i umetnost oživljena jezikom — stvarno je deo višega čovekovoga stvaralaštva, pojava

superstrukture. Otuda pesnički jezik, kao i svaka umetnost, odgovara svojoj eposi, nosi njen pečat i čini jednu od njenih karakteristika.

Kao takav, i pesnički jezik ima svoje vrednote, svoje izražajne principe i svoje estetske efekte. On ima svoju problematiku, i, nesumnjivo, ta se problematika i može i mora proučavati onim načinom kojim se mere i procenjuju umetničke vrednosti uopšte.

Da li bi u pesničkom jeziku moglo biti drugačije? Hoće li pesnik izmisliši nešto da ugovore govornih organa kojima se služimo i pri običnom, svakodnevnom govoru? Hoće li pesnik izmisliši neki drugi način nepoznat običnom govoru, ili neku materiju nepoznatu svakodnevnom opštenju, da bi ubolio svoje misli emocionalno obojene, odnosno da bi svoja emocionalna i afektivna stanja transponovao u rečenice njijansirane funkcionalnim i semantičkim značenjima reči, i realizovane tonskim pokretima, tonskom visinom, jačinom, bojom i kvantitetskim odnosima, čime se postiže adekvatnost izražaja unutrašnje, psihofiziološke ustrestalosti u emocionalnim i afektivnim stanjima? — Jezik u svojim opštim pojavama je u obe slučaju ne samo materija, kako u tom smislu ispravno priznaju i sami pisci, nego je u obe slučaju podložan: u osnovi opštim jezičkim zakonostima, a u realizovanju diferenciranim emocionalnim i afektivnim psihofiziološkim vibriranjima kada se tiče višeg, umetničkog izražajnog sredstva, kada se tiče pesničkog jezika.

Otuda ostaje potreba da se istakne nesumnjiva, organska povezanost opštejezičkih zakonosti i specifične umetničko-jezičke problematike. Razume se, kao u svima naukama i naumim disciplinama, tako i u naući o jeziku, vrlo širokoj i vrlo mnogo razgranatoj, naučna interesovanja se diferenciraju. I pojedinci ispunjavaju svoja naučna nastojanja i svoje naučne aktivnosti u pojedinim užim oblastima, fonetici, etimologiji, sintaksi, leksički, dijalektologiji, istoriji jezika, a bez obzira na uži krug problematike koja interesuje direktno naučnog radnika, on mora osećati osnovnu problematiku estetike jezika. Bez toga — starinskim filološkim radom, „paljetkovanjem“ bez lingvističkih shvatanja jezičke zakonosti, — ostaje se ne samo da se izvan sva vremena nauke o jeziku, nego uopšte izvan nauke o jeziku. — Obrnuto, onaj koji bi se htio specifično baviti pitanjima estetike jezika, mora poznavati stvarne psihofiziološke zakone jezičkog izražaja, „materije jezika“ kako to kaže i S. Vlnaver, mora biti načito sa fonetskim, strukturalnim odnosima u jeziku, u čemu se ogleda rezultat istorijskoga jezičkog razvijanja; razume se, eko je težište naučnog interesovanja izrazito u pravcu pesničkoga jezika, onda se ne mogu i ne smiju zanemariti zakoni estetike i psiholoških pojava za koje se pesničkim jezikom traži adekvatni izraz.

Na ovaj način ja bih želeo podvući, i to vrlo jako podvući, jedinstvo svih jezičkih manifestacija, pa prema tome i u osnovi jedinstvo naučne interpretacije. Imamo dva tipa jezika, komunikativni jezik i jezik pesnički; jedan je podloga u psihofiziološkom aktivitetu centralnog nervnog sistema, a drugome je podloga u autonomnom nervnom sistemu, u nervusu vagusu, simpatikusu i parasympatikusu. Ali, kada Što su afektivna stanja presudna za naše postupke i naše inače voljne radnje, tako i aktivnost centralnog nervnog sistema, voljom napose, može se donekle uticati na pokrete uslovljene autonomnim nervnim sistemom. Doseđno ovome, i u svakodnevnom govoru i u takozvanom opštem kulturnom jeziku imamo skoro uvek izvesnu manju ili veću primenu emocionalnosti, i obratno — u emocionalnim jezičkim realizacijama nalazimo misao više ili manje potčinjenu emociji ili afektu. Prema tome sama emocionalnost, odnosno afektivnost nije jedina i definitivna označka pesničkog jezika; ali pesnički jezik je na osnovi emocionalno-afektivnog realizovanja višeg izražaja usmeren mnogostrukim psihičkim pojavama, a uslovljenvim mnogostrukim sredstvima. Sasvim je prirodno, dakle, da se i sami pesnici i drugi umetnici koji fonacionim putem doživljavaju svoju umetnost, kao i književnici uopšte, interesuju i pojavama jezika, i shvatanjima o jeziku, i upoznavanjem jezičkih zakonomernosti, i psihofiziološkim elementima jezika i govora. Oni, metodom introspekcije,

bolje no drugi, mogu imati uvid u same procese jezičkih formulisanja i jezičkih zbiljanja. Ali u naknadu su dužni poznavati „pravilnost“ izgovora, ako su glumci, a utančano osećanje svojih formulacionih procesa, ako su pesnici; dužni su steći, u sebi formirati sigurno vladanje i strukturu jezika, i gipkošću rečenice, i obilježje differenciranih i njijansiranih značenja reči. Da li pesnik sebi sme dopustiti stromaštvo u ovim pravcima? Maglovite, nejasne situacije se sličaju pod uslovom emocionalno ili afektivno uslovljene nejasnosti, — ali nikako ne smiju biti rezultat stromaštva izražajnih elemenata.

Robovanje — mogao bi neko pomisliti, — robovanje ne samo jezičkoj formi, nego i psihičkom sadržaju! — Sloboda — takvim se može reći: to je oslobođenje i od stega i od okova forme i od neuimerovanih, anarhistički ispoljenih subjektivnih doživljavanja. To je pravo oslobođenje stvarača uslovljeno spolašnjim faktorima, eko je stvarača dirigovano psihofiziološkim zakonima i ako je usmereno ka što potpunije adekvatnosti izražaja. Razume se ima slučajeva prividnih „nepravilnosti“, kao što su glasovna i akcentna otstupanja, ili kada se nameću neobične forme, kada je rečenica grčevita, ili iskidana, ili nezavrišena... Ali ništa od svega toga ne sme biti bez izvesne osnovanosti, bez nekog uzroka uz koji se može naći obrazloženje, i ne sme poticati izneživanje, nepoznavanja onoga što je normalno. U superstrukturnalnim procesima umetničko stvaranje biva instinkтивno, u potvrsnosti, — ali je rezultat takav da, polazeći od globalno date zamisli, pokazuju plansku doslednost arhitektoniske celine, usklajenost detalja, i usmerenost detalja (i kvalitetskim i kvantitetskim vrednostima) ka opštoj temeljnoj i njenom punom razrešenju. Opšoj zamisi arhitektonike Aja Sofije u Carigradu odgovaraju proporcije, raspored, efekat kubeta i stubova — što se sve skida u jednu celinu, pošto se pre realizovanja u usklajenje detalja opšteg plana razvila osnovna misao. Tajna večera, shvaćena kao grupa, obredljvana je po detaljima uskladjeno postavljenim i individualno differenciranim. Lutajući Rolandjanin, tematski shvaćen globalno, realizovan je dijahronički datim situacijama u smislu osnovne inspiracije. Kod dela pravog umetnika kritičar u analizi uspostavlja tvoračke odnose proistekle iz procesa umetničkog stvaranja.

Tako je i sa estetikom jezika, sa umetničkim izražajima pomoći jezičkih sredstava: opšta tema, usklajenost motiva, pesničke pojedinitosti i u operi, drami, pri recitovanju — reprodukovavanje fonacionim nijom emocionalne interpretacije. I kao što materija gradjevinarstva, slikarstva, muzike, tako i materija pesničkog jezika i uopšte estetika jezika mora biti određena, precizna, bez grešaka, osim ako se greškama prikazuje izvestan realitet ili specifično stanje (nijanse dijalektskog tipa, sa specifičnim oblicima i glasovima; psihofiziološki uslovljeno pod jakim intenzitetom e zatvoreno, skoro i — nemanjena; u ironiji, sarcasmu ili prikušu, sa jakom napregnutošću mišića facijalnih — kakvo to?!) — Potrebe metrike daju širine u rimovanju, remete običan ustajan red reči; izmena opšte fonacione linije, sporedni akcenți, iktusi, specifičan akcenat u specifičnom isticanju, — to su dokazi slobode tretiranja pri jezičkom izražaju. Značenja konkretno uslovljena govornom situacijom, reči same sobom i svojom ulogom shvaćene u smislu estetskih elemenata, figure — sve je to rezultat zakona pesničke slobode (licentia poetica). Pa ipak, postoji jedna granica preko koje se ne tumači pojavu kao pesnička sloboda, već kao greška.

(Kraj u sedemdeset broju)